

Originalni naučni rad

UDK 159.922.7:316.624

DOI 10.7251/SVR1612075M

VRŠNJAČKO NASILJE – BULLYING

Doc. dr Milomir V. Martić¹

Nezavisni univerzitet Banja Luka

Apstrakt: U članku je ukazano na pojavu vršnjačkog nasilja u osnovnim i srednjim školama u Bosni i Hercegovini i Republici Srpskoj, u susjednim državama i u svijetu. Cilj rada je da se skrene pažnja na ovu svakodnevnu pojavu među vršnjacima različitog uzrasta, koja je, nažalost stigla i na naše prostore. Da se ukaže nadležnim organima, organizacijama i institucijama, stručnim radnicima, roditeljima, starateljima i ostalim subjektima, na ovaj savremeni problem, koji se svakodnevno širi ovim prostorima u vidu pandemije gripa. Takođe, da se pokuša dati doprinos u sprečavanju širenja vršnjačkog nasilja, pravovremenim mjerama i postupcima koje treba planirati i provoditi u školama, ali i na širem prostoru lokalnih zajednica.

Ključne riječi: *vršnjačko nasilje, nasilje među djecom, bullying, prevencija vršnjačkog nasilja, viktimizacija.*

UVOD

Tema nasilja u školi, vršnjačkog nasilja među djecom (engl. bullying) postala je vrlo značajna u javnom i naučnom prostoru u zadnjih nekoliko godina. Nasilje među djecom zabrinjava, jer je svako društvo pozvano štiti djecu kao najslabiji i najnezaštićeniji dio zajednice. Djeca, tj. osobe do 18 godina starosti, zaštićena su Ustavom Bosne i Hercegovine, ali i međunarodnim dokumentima koje je naša država ratifikovala. Bosna i Hercegovina je dužna a postoji potreba da, shodno preporukama Komiteta za prava djeteta iz juna 2005. godine, stvori adekvatan mehanizam za prevenciju i suzbijanje pojavnih oblika nasilja među djecom u školama kako bi im se omogućilo sigurno i normalno okruženje za obrazovanje. O potrebi djelovanja u ovom pravcu govore i sve češći slučajevi vršnjačkog nasilja u našoj zemlji, koji se ispoljavaju u veoma brutalnim oblicima. Iako je problem prisutan, trenutni nedostatak zvaničnih podataka o nasilju u školama čini ga nevidljivim. Naime, Bosna i Hercegovina ne raspolaže statističkim podacima i analizama pojavnih oblika nasilja među djecom, dok nastavno osoblje i roditelji u neformalnom okruženju problem predstavljaju kao alarmantan. To je potvrdilo i nekoliko istraživanja koja su provedena po osnovnim i srednjim školama. Cilj ovog istraživanja bio je

¹ Profesor sociologije, e-mail: milomir.martic@nubl.org

ispitati prisutnost, pojavne oblike i učestalost nasilja među vršnjacima u osnovnim i srednjim školama, kao i isticanje preporuka u cilju prevencije, smanjenja i otklanjanja nasilja među vršnjacima. U istraživanju se pošlo od pretpostavke da je nasilje među vršnjacima prisutno u školama u različitim oblicima i da su s tim u vezi programi prevencije nasilja među djecom neophodni. Ova tema nije uspjela ili je u maloj mjeri uspjela da privuče istraživače u Bosni i Hercegovini (ali ne pod radnim nazivom kakav je ovaj rad), iako je svakodnevno prisutna u našem životu. Nasilje kao obrazac ponašanja destruktivnog djelovanja proučavaju psiholozi, pedagozi, sociolozi, pra-vnici, kriminolozi, psihijatri itd.

VRŠNJAČKO NASILJE

Među učenicima osnovnih i srednjih škola sve češća je pojava neprihvatljivog ponašanja. Uz bježanje s nastave, fizički i verbalni napadi najučestaliji su oblici rizičnog socijalnog ponašanja učenika. Fizički napadi u nekim školskim sredinama učestaliji su od verbalnih napada, a u nekim su učestaliji verbalni od fizičkih. Nasilje se podjednako događa u urbanim i ruralnim sredinama, u velikim i malim školama. Bullying kao interakcija u kojoj pojedinac ili grupa dominantnih pojedinaca uzrokuju uzastopnu nasilnu interakciju s manje dominantnim učenicima može se manifestovati u formama direktnih fizičkih i verbalnih napada, ali i indirektno. Indirektni bullying koji je teže uočiti je ogovaranje, slanje ružnih poruka, širenje neugodnih, izmišljenih priča. Mnoga djeca odlaze u školu ispunjena strahom i nemirom, vrlo često govore da su bolesni, ostaju kod kuće kako bi izbjegla maltretiranja vršnjaka. Razlozi nisu samo teškoće u učenju i strah od slabe ocjene zbog nenaučenog gradiva, već i ponašanja vršnjaka koja mogu biti izrazito nasilna i zastrašujuća. U školama se često, širom Bosne i Hercegovine i Republike Srpske provode istraživanja koja su potvrdila da je 20% školske djece zlostavljano 2-3 puta mjesečno ili čak češće. Na osnovu dosad poznatog može se s velikom vjerovatnoćom zaključiti da je najveći broj školske djece u Republici Srpskoj i Bosni i Hercegovini, svakodnevno izloženo određenom maltretiranju. Posljedice takvog maltretiranja su: osjećaj nesigurnosti, smanjeno samopoštovanje, strah i izbjegavanje odlaska u školu, psihosomatski simptomi, a dokazana je i povećana sklonost depresijama u odrasloj dobi. U nekim zemljama u okruženju prati se i dokumentuje i broj suicida maloljetne djece, do kojih je došlo kao posljedica bullyinga. Najnoviji podaci govore da je najveći procenat suicida kod maloljetnika, prouzrokovan nasiljem u školi. U društvu koje se bori za toleranciju u svakidašnjem životu, svaka vrsta nasilja je neprihvatljiva, a posebno valja osuditi nasilje nad djecom s posebnim potrebama. U nekim sredinama nasilju su naročito izložena djeca druge boje kože, drugačijih kultura, siromašni ili jako bogati. Treba istaći da je nasilnik agresivna osoba koja nije izgradila svoj identitet, a nasilničkim ponašanjem dokazuje sebi i drugima postojanje i ponekad skreće pažnju društvu da pripada ogromnoj populaciji zaboravljenih.

Nasilje i primitivni obrasci takvog djelovanja javljaju se i zbog toga što obrazovno-vaspitni proces pojedince nije osposobio za kontrolu

sopstvenih postupaka. Odrasli se sjećaju kako su u svojim razredima, u vrijeme svog školovanja, uvijek imali bar nekog nasilnika koji je plašio, prijetio ili je tukao druge. Ti drugi nisu obavezno bili slabiji; žrtve su bili učenici „dobro vaspitani“ ili nenaviknuti na fizičke obračune. Nekada je nasilni učenik najčešće bio slab učenik. Danas nasilje sprovode i učenici sa boljim uspjehom, a to je jasan znak težeg društvenog poremećaja. Nasilni učenik najčešće nije sam. Sudionici u krugu nasilja nose sa sobom stereotip, kako fizičkog izgleda, tako i socijalnih vještina. Svim tipovima nasilnika zajedničko je da vole dominirati, iskoristavati druge, odbijaju preuzeti odgovornost za svoje ponašanje, željni su pažnje. Obično su fizički jači, što određuje pobjedu, dok je žrtva slabija i gubi. Nasilnici su po rezultatima nekih istraživanja djeca koja su završila osnovnu školu, ali žrtve pronalaze u svojoj staroj školi, jer su mlađe i slabije od njih, pa se tako redovno pojavljuju na školskim utakmicama, za vrijeme velikog odmora ili završetka nastave. Uz niz zajedničkih karakteristika američki naučnici tokom svojih istraživanja naišli su na više tipova nasilnika²:

- samouvjereni (reagiraju munjevito, osjećaju se superiornijim od svojih vršnjaka, što može stvoriti krivu sliku kod ostale djece, pa mu se dive zbog odlučnosti i jake ličnosti),
- socijalni nasilnici (koriste glasine, verbalne uvrede kako bi svoje žrtve izbacili iz socijalnih aktivnosti),
- oboružani nasilnik (traži priliku za zlostavljanje kad ga nitko ne vidi, naizgled miran, ali hladan i bezosjećajan),
- hiperaktivni nasilnik (okrivljuje druge za svoje ispade, uglavnom imaju poteškoća u učenju i slabe ocjene, ljubomorni su na drugu djecu, te reagiraju agresijom i na male provokacije),
- nasilnik žrtva (istovremeno je i meta i nasilnik, napada puno slabije od sebe, potrebno mu je dokazivanje, jer je i sam žrtva – bilo od vršnjaka, starijih ili članova obitelji),
- grupa nasilnika (u osnovi su ova djeca kukavice i snažni su samo u grupi te rade stvari koje nikada ne bi izveli sami),
- banda nasilnika (zastrašujuća skupina djece, koja radi što hoće i svi ih se boje).

Napadači pažljivo biraju žrtve. Vrlo često su meta ismijavanja, ruganja, verbalnog ili tjelesnog zlostavljanja djeca koja fizični odudaraju (debela i mršava djeca, previsoka ili preniska za svoju dob), ali i djeca s posebnim potrebama.³ Trajne posljedice na žrtvu ostavlja svaka vrsta nasilja. Djeca, žrtve bullyinga, povlače se u sebe, strahuju i nikom ne govore o svojim poteškoćama, žive pod kontinuiranim stresom, jer je

² Coloroso, B. (2003). *Nasilnik, žrtva i promatrač*. Zagreb, izdavač Tiskara Millennium, d.o.o.

³ Lawson, S. (2001): *Il bullismo – suggerimenti utili per genitori e insegnanti*. Roma: Editori Riuniti.

odlazak u školu njihova svakodnevna aktivnost. Boje se ići u školu i mijenjaju uobičajeni put do škole, nesigurni su i traže blizinu učitelja, imaju noćne more, žele ići u drugu školu, pomišljaju na samoubistvo.⁴ Internetske stranice i novinski naslovi u posljednjih samo nekoliko mjeseci preplavljeni su temama nasilja: 14-godišnjaka u Puli teško su pretukla četvorica vršnjaka (Jutarnji list, 15.1.2004). Učenik se htio baciti kroz prozor kako bi prekinuo zlostavljanje: Zbog nasilja u školi pokušao se ubiti (Jutarnji list, 14.3.2005), 8-godišnjak napisao oprostajno pismo majci (Jutarnji list, 11.3. 2005), Od udarca u trbuh dvanaestogodišnjaku se rasprsnula slezena (Slobodna Dalmacija, 21.5.2005) itd.⁵ Neka istraživanja pokazuju da se među djecom, žrtvama, javlja simpatija, suosjećaju jedno s drugim jer imaju isti problem. Time smanjuju napetost koju ne mogu kontrolisati⁶. Povjeravaju se međusobno, imaju želju razgovarati o problemu, žele da ih netko sasluša i ohrabri. Bitan element mnogih programa za prevenciju bullyinga je ohrabrivanje žrtava i razgovor s njima. Istraživanje na populaciji djece od 9 do 14 godina (N = 830) potvrdilo je vrijednost povjeravanja djece i efikasnost otvorene komunikacije⁷. Učenici više traže pomoć kada osjete da im netko vjeruje. Stoga, nastavnici i stručni saradnici u školama moraju biti upućeni u epizode bullyinga kako bi saslušali djecu žrtve i spriječili daljnje napade na njih. Isto istraživanje je pokazalo da djevojčice više traže pomoć stručnjaka i lakše se povjeravaju. „Posebno je značajno naglasiti da sudionici u krugu nasilja nisu samo žrtve, kao ugrožena skupina ili napadači, kao inicijatori nasilja već i djeca promatrači. Promatrači su treća skupina vršnjaka koji indirektno i sami sudjeluju u činu zlostavljanja. Mogu pomagati i ohrabrivati osobu koja inicira zlostavljanje. Iz straha se čak pridružuju nasilnicima kako bi sebe zaštitili. Djeca koja promatraju nasilje, nesigurna su i prestrašena, sklona priklanjanju nasilniku kako bi se zaštitila. Strahuju da su potencijalne žrtve u budućnosti, te neki suosjećaju s učenicom koji je žrtva i nesretni su što ne mogu pomoći. Nasilništvo stvara atmosferu straha u kojoj se djeca osjećaju nesigurno. Bullying je kao predstava. Uvijek postoji pozornica na kojoj su žrtva i zlostavljač, a postoje i gledatelji”⁸. U kojem postotku promatrači aktivno sudjeluju u nasilju pokazuju rezultati istraživanja u Torontu 1995., (D. J. Pepler i W. M. Craig (prema Coloroso, B., 2003):

- u 85% slučajeva promatrači su se na neki način uključili u nasilje,
- poticali su nasilništvo u 81% slučajeva,

⁴ Isto

⁵ Hrvatski dnevni listovi, 2004., 2005.

⁶ Derosier, M. (2004). *Building Relationships and Combating Bullying: Effectiveness of a School-Based Social Skills Group Intervention*.

⁷ Hunter, (2004). *Help seeking amongst child and adolescent victims of peer-aggression in bullying*. British Journal of Educational Psychology. br. 74(3).

⁸ Buljan-Flander, (2003). i Kocijan-Hercigonja, D. (2003). *Zlostavljanje i zanemarivanje djece*. Zagreb: Marko M. Usluge d.o.o.

- više prijateljstva pokazano je prema nasilniku, a ne prema žrtvi,
- u 48% slučajeva nasilja promatrači su bili aktivni sudionici,
- u samo 13% slučajeva intervenirali su zaštititi žrtvu.

VRŠNJAČKO NASILJE U SUSJEDNIM DRŽAVAMA

Nasilje je problem u školama cijeloga svijeta, a brojni pokušaji pedagoškog djelovanja ne donose rezultate. Sav trud stručnjaka izgleda da ne umanjuje uticaj medija, agresivnih filmova prepunih nasilja i čitavog niza drugih učesnika, uključujući i ponašanje roditelja i odnose u porodici koji nasilje odobravaju ili ga provode. Tjelesno zlostavljana djeca imaju probleme u ponašanju, sklonija su agresiji, a nesigurnost rješavaju naučenim načinom – agresijom (Buljan-Flander i sur., 2003). Istraživanja uglavnom pokazuju da je u predviđanju različitih oblika problematičnog ponašanja važan faktor obitelji. Traumatizirana djeca podložnija su nasilničkom ponašanju. Istraživanje koje je proveo Zrilić, 2004. je pokazalo da se 78,11% roditelja svađa pred djecom, a isto tako 80,88% djece smatra da se njihovi roditelji slažu i dogovaraju o svemu.⁹ Možda se ovo može objasniti opštim porastom agresije u društvu gdje su prepirke i svađe učestale. Moguće je da djeca prihvataju svađu kao oblik komunikacije u kojoj se roditelji mogu i dogovarati. Brojni preventivni i interventni programi na lokalnom i državnom nivou, te međunarodni seminari i konferencije dokaz su ozbiljnosti problema agresivnosti i nasilja u školama. Riječ je o inicijativama kojima se pojačavaju aktivnosti društva u sprječavanju svih oblika nasilja (Utrecht, 1997. – sastanak stručnjaka u organizaciji Europske komisije; Bruxelles, 1999. – Evropsko vijeće, Paris, 2001. – Evropski opservatorij nasilja u školama). Publikacija „Nasilje u školama – izazov lokalnoj zajednici” daje prikaz najznačajnijih dijelova konferencije Vijeća Evrope „Lokalno partnerstvo za prevenciju i borbu protiv nasilja u školama“. Konferencija je održana 2002. godine u Strasbourgu. Generalni sekretar Vijeća Evrope pokrenuo je trogodišnji zajednički projekt: „Odgovori na nasilje u svakodnevnom životu u demokratskom društvu”. Odbačena je represija kao način na koji valja obuzdati nasilje u školama. Umjesto toga rasprava je bila usmjerena na intelektualni dijalog, proces ranog upozoravanja, preventivne programe za osnovne škole. Ministarstvo znanosti, obrazovanja i športa RH provodi program „Afirmacijom pozitivnih vrijednosti protiv nasilja“, a cilj mu je povezati roditelje, učenike i socijalne radnike na lokalnom i državnom nivou kako bi se smanjila pojavnost brojnih neprihvatljivih ponašanja u školama. Uočeno je da su brojni školski programi za prevenciju nasilja malo djelotvorni. S interventnim programima treba početi još od vrtića, kako bi se djeca lakše prilagodila na život u školi i drugim socijalnim

⁹ Zrilić, S. (2004). *Povezanost odgojnih postupaka roditelja i školskog neuspjeha*, neobjavljeni magistarski rad, Filozofski fakultet u Zagrebu.

sredinama. U našim se školama javlja dodatni problem: jako je malo stručnog osoblja. U 61% osnovnih škola radi pedagog, u 24% defektolog, u 18% psiholog i u 0,8% socijalni radnik, dok 15% osnovnih škola nema ni jednog od ovih stručnih saradnika¹⁰. Danas je opšte prihvaćena široka definicija nasilja koja obuhvata fizičko, verbalno, seksualno, rasno i svako drugo nasilje, čime se potvrđuje da je riječ o suviše složenom problemu da bismo ga posmatrali u suženom kontekstu¹¹. Nasilje je najekstremniji oblik neprihvatljivog ponašanja djece. Utiče na njihove obrazovne mogućnosti, stvara negativna atmosfera u razredu i uzrokuje brojne poteškoće u ponašanju svih sudionika – žrtava, nasilnika i promatrača. Nasilništvo napadača, strah i ugroženost žrtve, te neintervenisanje posmatrača, pridonose trovanju socijalne okoline, povećavajući vjerojatnost da će se promatrač prikloniti nasi-lniku.¹² Stoga, u čitav niz mjera i programa koji se provodi radi sprječavanja širenja nasilja u školama, moraju biti uključeni nastavnici, roditelji, stručni saradnici, lokalna i šira društvena zajednica. Iako su se u posljednjih nekoliko godina dogodili značajni pomaci u afirmaciji i modelima borbe protiv nasilja, još uvijek nedostaju preventivni programi u vrtiću. Neophodna je i promjena zakonskih regulativa s posebnim naglaskom na povećanje broja stručnih saradnika u vrtićima i školama, te uvođenje novih kolegija u sistem obrazovanja vaspitača i nastavnika. Adekvatnom brigom stručnjaka može se preusmjeriti ponašanje nasilnika u vrtiću i školi. Nasilnik ugrožava zdravlje žrtava, ali i ostale djece koja su svjedoci nasilja te ostavlja trajne posledice po zdravlje.

VRŠNJAČKO NASILJE U SVIJETU

Vršnjačko nasilje i nasilje u školi posljednjih su se godina u mnogim zemljama našli u središtu pažnje i istraživanja i stručnjaka koji se bave obrazovnom praksom. Značaj što se ovom pitanju pridaje u međunarodnom kontekstu najbolje pokazuje opsežno istraživanje zdravlja školske djece koje je početkom ovog stoljeća Svjetska zdravstvena organizacija provela u tridesetak zemalja Evrope i Sjeverne Amerike¹³. U tom je istraživanju zlostavljanju i fizičkom nasilju među vršnjacima posvećeno posebno poglavlje, u kojem je ono prepoznato kao istaknuti javno zdravstveni problem koji ugrožava i fizičko i mentalno zdravlje

¹⁰ Zrilić, S. (2005). *Deskriptivna analiza zastupljenosti stručnih suradnika u osnovnoj školi*. Zbornik radova Stručnog odjela za izobrazbu učitelja i odgojitelja predškolske djece, Zadar.

¹¹ Debarbieux, E. (2004). *Nasilje u školi u Europi*. U: Nasilje u školama – izazov lokalnoj zajednici. Izvješće s Konferencije Vijeća Europe. Zagreb. Ibis grafika d.o.o.

¹² Coloroso, B. (2003). *Nasilnik, žrtva i promatrač*. Zagreb. Izdavač Tiskara Millennium, d.o.o

¹³ Currie, C., Roberts, C., Morgan A., Smith, R., Settertobulte, W., Samdal, O. & Rasmussen, V. B. (eds.), *Young people's health in context. Health behaviour in schoolagedchildren (HBSC) study: International report from the 2001/2002 survey*. Geneva: WHO. Bullying, physical fighting and victimization. (2004).

djece, te zahtijeva intervenciju socijalne politike. Činjenica je da vršnjačko zlostavljanje šteti na više načina. Djeca izložena zlostavljanju u školi razvije negativan odnos prema školi i drugim učenicima, a biće im i sve teže usasrediti na savladavanje školskih zadataka. Druga grupa poteškoća vezana je uz zdravlje same djece i tjelesno i mentalno. Izostane li pravovremena intervencija, djeca, učesnici zlostavljanja, izložena su povećanom riziku smetnji u socijalnom i emocionalnom razvoju. Djeca, žrtve nasilja, iskazuju veću anksioznost, depresivnost i usamljenost, a imaju i lošije rezultate na mjerama globalnog i socijalnog pojma o sebi. Češće iskazuju suicidalne ideje a izložena su i preziru vršnjaka zbog svog položaja žrtve, te većoj socijalnoj izolaciji. I djeca, nasilnici, mogu imati poteškoća u prilagođavanju poput višeg nivoa depresivnosti, odbacivanja od strane vršnjaka, te lošijih odnosa s nastavnicima. Brojnost i uvjerljivost empirijskih podataka o štetnosti vršnjačkog zlostavljanja u posljednje dvije decenije podstakla je detaljna istraživanja incidencije vršnjačkog zlostavljanja u brojnim zemljama, što je prvi korak ka djelotvornom planiranju intervencijskih programa. Već spomenuta studija Svjetske zdravstvene organizacije o vršnjačkom nasilju, fizičkom nasilju i zlostavljanju među djecom osnovnoškolskog uzrasta nudi podatke za brojne evropske zemlje, (među ostalima i BiH), te Sjedinjene Države i Kanadu. Praćenje vršnjačkog nasilja u osnovnim školama: polne razlike djece koja navode da su zlostavljala drugu djecu ili da su sama bila zlostavljana, BiH je ispod prosjeka ispitivanih 35 zemalja. Primjera radi, prema postotku trinaestogodišnjih dječaka i djevojčica koji navode da su bili žrtve zlostavljanja barem jednom tokom proteklih nekoliko mjeseci, BiH se nalazi na tridesetom mjestu s 24,7% djevojčica, odnosno 28,4% dječaka koji su dali ovakav odgovor. Za usporedbu, prosječan postotak trinaestogodišnje djece žrtava vršnjačkog nasilja dobijen u spomenutoj studiji je 33,8% za djevojčice, a 37,7% za dječake. Prema podacima o zlostavljanju drugih u istoj dobnoj skupini BiH je rangirana na 22. mjestu, s 21,8% djevojčica i 39,6% dječaka koji su tokom proteklih mjeseci barem jednom zlostavljali vršnjake, naspram prosjeka od 31% djevojčica i 44,6% dječaka dobijenih u studiji. Istraživanja provedena na znatno manjim uzorcima učenika osnovnih škola u RS otkrivaju manji postotak djece koja su redovni učesnici nasilništva, vjerovatno zbog nedovoljne senzibilizacije za različite oblike nasilništva. Elez¹⁴ izvještava da je 20% djece prema vlastitom iskazu zlostavljano 2 do 3 puta mjesečno, a 17% je onih koji navode da istom učestalosti zlostavljaju vršnjake. Prema istom kriteriju učestalosti zlostavljanja odnosno izloženosti viktimizaciji¹⁵ i u kategoriji žrtava i u kategoriji zlostavljača navodi manje od 10% učenika, uz 2,6% onih koji su bili klasifikovani kao žrtve/zlostavljači. Podaci ovih, a i brojnih drugih

¹⁴ Elez, K. (2003). *Nasilništvo i samopoimanje u djece osnovnoškolske dobi*. Diplomski rad. Zagreb: Odsjek za psihologiju, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.

¹⁵ Radman Petrušić, K. (2005). *Nasilništvo i strategije suočavanja kod djece osnovnoškolske dobi*. Diplomski rad. Zagreb: Odsjek za psihologiju, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.

epidemioloških istraživanja upućuju na polne razlike u učestalosti vršnjačkog nasilja. Istraživanja u brojnim zemljama potvrđuju da su dječaci češće od djevojčica žrtve vršnjačkog nasilja, a i njegovi počinitelji (Borg, 1999.; Olweus, 1995.; Solberg i Olweus, 2003.; Pereira i sar., 2004), što potvrđuju i podaci Poliklinike za zaštitu djece iz 2003. dobijeni u RS¹⁶. Takođe, dječaci su znatno češće nasilni prema djevojčicama nego što su to djevojčice prema dječacima¹⁷. Uz razlike u učestalosti, jedno od diferencijalnih obilježja su i različite vrste vršnjačkog nasilja kojima su češće izloženi ili čiji su češći počinitelji dječaci, odnosno djevojčice.

Rana istraživanja fenomena vršnjačkog nasilja bila su usmjerena na direktne oblike vršnjačkog nasilja kao što je fizičko i verbalno zlostavljanje. Posljednjih petnaestak godina pažnja istraživača sve je više usmjerena na teže uočljive, no podjednako štetne, indirektno oblike zlostavljanja. Takav, indirektan oblik agresije uključuje ogovaranje, socijalnu izolaciju žrtve i njezino izdvajanje iz vršnjačke skupine¹⁸. Crick i saradnici ova ponašanja opisuju pojmom relacijske agresije¹⁹, koji je srodan pojmu indirektno agresije proizašlom iz istraživačke tradicije koja se oslanja na pristup Dana Olweusa (Olweus, 1995.). Istraživanja pokazuju da su dječaci češće izloženi direktnim oblicima zlostavljanja poput izrugivanja, prijetnji i fizičkog nasilja, dok su djevojčice češće izložene različitim vrstama indirektno zlostavljanja kao što je ignorisanje, širenje laži i isključivanje iz vršnjačke skupine (Borg, 1999.; Collins, McAleavy i Adamson, 2004). Djevojčice prema vlastitim procjenama iskazuju više indirektno ili relacijske agresije koja se odnosi na narušavanje žrtvinih odnosa s drugima (Crick i Grotpeter, 1995). Takvi nalazi potvrđeni su i nekim istraživanjima koja su koristila procjene vršnjaka i nastavnika, te direktno opažanje ponašanja dječaka i djevojčica u razredu i na školskom igralištu tokom jednogodišnjeg razdoblja²⁰. No među još uvijek razmjerno malobrojnim istraživanjima relacijske agresije ima i onih koja ne potvrđuju postojanje polnih razlika, pa Crick i saradnici opravdano upozoravaju na opasnost generalizacija na temelju još uvijek oskudnih podataka²¹. Ovdje svakako valja upozoriti i na činjenicu da dobijene polne razlike mogu biti i artefakt korištene metodologije prikupljanja podataka u studijama vršnja-

¹⁶ Olweus, D. (1998). *Nasilje među djecom u školi*. Zagreb, Školska knjiga.

¹⁷ Rigby, K. (2004). *Addressing bullying in schools*. *School Psychology International*, 25 (3).

¹⁸ Smith, P. K., Cowie, H., Olafsson, R. F. & Liefvooghe, A.P.D. (2002). *Definitions of bullying: A comparison of terms used and age and gender differences in a fourteen-country international comparison*. *Child Development*, 73 (4), 1119-1133

¹⁹ Crick, N. R. & Grotpeter, J. K. (1995). *Relational aggression, gender and social-psychological adjustment*. *Child Development*, 66 (3).

²⁰ Ostrow, J. M. & Crick, N. R. (2007). *Forms and functions of aggression during early childhood: a short-term longitudinal study*. *School Psychology Review*, 36 (1).

²¹ Crick, N. R., Casas, J. F. & Nelson, D. A. (2002). *Towards a more comprehensive understanding of peer maltreatment: studies of relational victimization*. *Current Directions in Psychological Science*, 11 (3).

čkog nasilništva. Crick navodi da podaci do tada provedenih studija umanjuju agresivnost koju pokazuju djevojčice, jer su istraživanja uglavnom propuštala zabilježiti suptilnije, manje vidljive i teže mjerljive oblike vršnjačke agresije među djevojčicama (Crick i Grotpeter, 1995.; Crick, 1996.). Oni smatraju da su djevojčice na upitničkim mjerama manje spremne priznati vlastito nasilničko ponašanje, jer se ono univerzalno smatra manje prihvatljivim za njih nego za dječake. Svoju tvrdnju potkrepljuju činjenicom da su puno brojnije djevojčice, žrtve, one koje navode da trpe nasilje drugih djevojčica, nego djevojčice koje navode da su bile nasilne prema drugima. Ovi autori upozoravaju i na važnost kulturnih razlika u obrascima povezanosti vršnjačkog nasilja i varijabli kao što su pol, dob i socijalna podrška.

Obilježja tipičnih žrtava zlostavljanja takođe se razlikuju prema polu, jedno od malobrojnih istraživanja ovog fenomena provedenih u nas pokazuje da je među pasivnim žrtvama tek nešto više djevojčica nego dječaka, dok je u skupini provokativnih žrtava, onih koje svojim izazivačkim ponašanjem prema okolini postaju česta meta vršnjačkog zlostavljanja, gotovo dvije trećine dječaka naspram otprilike trećine djevojčica²². Izloženost vršnjačkom zlostavljanju može ostaviti različite posljedice na dječake i djevojčice. Dugotrajnija izloženost viktimizaciji predviđa pojavu simptoma anksioznosti i depresije kod djevojčica, ali ne i kod dječaka. Čini se da izloženost relacijskoj agresiji ima znatno ozbiljnije posljedice za socio-emocionalni razvoj djevojčica. Primjera radi, jedno od najnovijih istraživanja veza izloženosti zlostavljanju i poteškoća u prilagođavanju nalazi da su djevojčice, žrtve zlostavljanja, prema procjenama učitelja depresivne, izbjegavaju socijalne situacije i imaju povećan strah od negativne evaluacije, dok one same navode da se osjećaju usamljeno. Poznavanje učestalosti različitih tipova vršnjačkog zlostavljanja i tipičnog ponašanja žrtava s obzirom na pol postaje zbog toga važno u planiranju ciljanih intervencijskih programa. Usprkos velikom istraživačkom interesu koji je vršnjačko nasilje posljednjih dvadesetak godina podstaklo u brojnim zemljama, u nas se povećano zanimanje za ovaj fenomen javlja tek posljednjih nekoliko godina, otkad se u školama provodi više programa usmjerenih na prevenciju vršnjačkog nasilja. Ovo je istraživanje provedeno u sklopu jednog od prvih cjelovitih programa prevencije vršnjačkog nasilja koji se kontinuirano provodi u našim školama. Program „Stop nasilju među djecom” nastao je u okviru UNICEF-ove kampanje „Za sigurno i poticajno okruženje u školama”, koja je započela 2004. godine.

Prepoznavši vršnjačko nasilje kao izuzetno relevantan problem u našim školama, ova je kampanja imala za cilj da podigne svijest obrazovne, ali i šire javnosti o potrebi prevencije, a ujedno i ponuditi preventivni program koji bi efikasno djelovao na smanjenje vršnjačkog nasilja u školama.

²² Profaca, B., Puhovski, S. & Luca Mrđen, J. (2006). *Neke karakteristike pasivnih i provokativnih žrtava nasilja među djecom u školi*. Društvena istraživanja, 15 (3).

Program „Stop nasilju među djecom” slijedi osnovne smjernice najkvalitetnijeg svjetskog preventivnog programa norveškog stručnjaka Dana Olweusa. Program i sve prateće materijale izradili su stručnjaci poštujući temeljno načelo koje je Olweusov pristup učinilo svjetski priznatim, a to je odgovor čitave škole²³. Naime, zaista djelotvoran pristup prevenciji vršnjačkog nasilja zahtijeva edukaciju i uključivanje čitave školske zajednice, od nastavnika i učenika do njihovih roditelja i školskog osoblja, te dosljednu primjenu dogovorenih mjera usmjerenih na promjenu stavova i redukciju vršnjačkog zlostavljanja. Međutim, sama istraživanja učestalosti i bitnih obilježja vršnjačkog nasilja u našim školama još su uvijek malobrojna. Budući da se radi o fenomenu koji je pod uticajem konteksta gdje se javlja, treba provjeriti podatke dobijene međunarodnim studijama, kako bi se preventivski programi koji se primjenjuju u našim školama što bolje prilagodili našem obrazovnom kontekstu i time učinili što efikasnije. U istraživanju su sudjelovali učenici iz 11 osnovnih škola (izabranih slučajno, a čine 10% od ukupnog broja škola uključenih u program). Podaci su prikupljeni u proljeće 2004. (mart i april) te u proljeće 2005. godine (april i maj). Uključeni su učenici svih šestih odnosno sedmih razreda iz svake škole, njih ukupno 884 (48% djevojčica, 52% dječaka), a u drugom mjeranju u svakoj je školi slučajno odabran jedan razred među onima koji su sudjelovali u prvom mjeranju, pri čemu se vodilo računa da učenici sedmih i učenici osmih razreda budu podjednako zastupljeni.

U drugom mjeranju obuhvaćeno je 285 učenika (50% djevojčica, 50% dječaka), što je otprilike trećina uzorka prvog mjeranja. Kako bismo dobili uvid u prisutnost pojedinih oblika nasilnog ponašanja među učenicima, analizirali smo odgovore onih učenika koji su izjavili kako su bili žrtve nasilja na pitanja o vrstama nasilnog ponašanja koje su doživjeli. Dakle, u analizu su uzeti odgovori učenika koji su ili u prvom ili u drugom mjeranju izjavili da su bili žrtve nasilja, pri čemu valja imati na umu kako to mogu, ali i ne moraju nužno biti isti učenici u oba mjeranja. Naime, zbog garantovane anonimnosti prikupljeni podaci ne omogućuju identifikaciju pojedinih učenika kako bi se njihovi odgovori direktno usporedili u dvije tačke mjeranja. Analiza frekvencija pojedinih odgovora vezanih uz različite vrste nasilja pokazuje kako su u oba mjeranja uopšteno najučestaliji oblici nasilja koji učenici navode oni koji se odnose na nazivanje pogrdnim imenima i različite oblike vrijeđanja i ismijavanja, a najrjeđi oblik nasilja među učenicima su prijetnje i prisiljavanje učenika na nešto što ne žele, te različite manifestacije fizičke agresije kao što je udaranje, te uzimanje novaca i uništavanje stvari. Takođe, uopšteno može se reći kako se neki oblici nasilja statistički značajno rjeđe navode u drugom mjeranju, a radi se o sljedećim oblicima nasilnog ponašanja:

- prijetnjama ili prisiljavanju učenika na nešto što ne žele,

²³ Radočaj, T. (2005). *Nasilje među djecom*. Dijete i društvo, 7 (1).

- uzimanju novaca ili ostalih stvari i njihovom uništavanju,
- udaranju, guranju i zaključavanju u prostoriju,
- laganju i širenju glasina, te odvrćanja ostalih učenika od žrtve,
- nazivanju pogrdnim imenima i komentiranju porijekla učenika.

U skladu s već spomenutom pretpostavkom o većoj osviještenosti raznih oblika nasilja, moguće je kako se neki od navedenih oblika nasilja sada jasnije prepoznaju kao nasilno ponašanje i efikasnije suzbijaju nego što je to ranije bio slučaj, te se zbog toga i nešto rjeđe pojavljuju. Analiza učeničkih odgovora ukazuje kako su u prvom mjeranju postojale i polne razlike u izloženosti pojedinim vrstama nasilja. Tako su djevojčice češće od dječaka izjavljivale da su bile izložene namjernom zanemarivanju i isključivanju iz kruga prijatelja. Još jedan oblik nasilja koji se primarno veže za djevojčice i koji se u prvom mjeranju kod njih i češće javlja nego kod dječaka jest laganje i širenje glasina te odvrćanje ostalih učenika od žrtve. I ovi podaci su u saglasnosti s nalazima o prevenciji nasilja u brojnim zemljama, prema kojima djevojčice češće zlostavljaju socijalnim isključivanjem i različitim oblicima relacijske agresije. Osim toga, one su joj i češće izložene, te ona za njih može imati ozbiljnije posljedice. Kada je riječ o sudjelovanju u nasilništvu nad drugim učenicima, većina učenika u oba mjerenja izjavljuje kako se nije ponašalo nasilno prema drugim učenicima. Testiranje razlika u sudjelovanju u nasilništvu između dva mjerenja pokazuje kako rezultati idu u istom smjeru kao i oni vezani uz analizu učeničkih odgovora na to koliko su puta bili izloženi nasilju. Naime, u drugom mjeranju je značajno manje onih učenika koji navode kako niti jednom nisu bili nasilni prema drugim učenicima, a više je onih koji kažu da su se tako ponašali jednom ili dvaput tokom školske godine. Valja, takođe naglasiti i kako postoji značajna korelacija među učeničkim odgovorima na pitanja jesu li bili žrtve i jesu li i sami bili nasilni, koja ukazuje na tendenciju da su učenici koji su žrtve ujedno i sami češće nasilnici. Olweus kategoriju djece koja su istodobno i žrtve i počinitelji nasilja naziva provokativne žrtve, za razliku od pasivnih žrtava, koju čine samo ona djeca koja su izložena nasilju, ali ga nisu počinila (1998).

ZAKLJUČAK

Podaci ovog istraživanja pokazuju da je izvjestan broj djece koja razmjerno rijetko sudjeluju u nasilništvu osvijestio različite oblike nasilničkog ponašanja i postao spremniji priznati ga kao problem čak i u slučaju kad su oni sami počinitelji, a ne samo žrtve zlostavljanja. Čini se, dakle, da program prevencije nasilja kratkoročno izaziva paradoksalni efekat, tj. povećani broj slučajeva nasilničkog ponašanja u razdoblju nakon početka primjene. Međutim, ti se kratkoročni učinci mogu pripisati efektu povećane senzibilizacije na vrlo različite oblike nasilničkog ponašanja, dok je za procjenu dugoročnih učinaka programa nužno pratiti incidenciju vršnjačkog nasilja u više tačaka mjerenja tokom idućeg vremenskog razdoblja, na što upućuju istraživački podaci. U svom prikazu evaluacijskih

studija programa temeljenih na Olweusovom modelu navode da programi mogu dovesti do promjena tek nakon što njihova načela nakon izvjesnog vremena postanu sastavni dio školske kulture. Zbog toga se efekti programa vrlo često ne zahvaćaju odmah nakon završetka primjene intervencije nego tek kasnije, tokom mjerenja koja imaju za cilj dugoročno praćenje. Polne razlike u samoiskazanom nasilju dobijene u oba mjerenja podupiru univerzalni obrazac dobijen u različitim zemljama, prema kojem su dječaci češći počinitelji vršnjačkog nasilja. Naime, značajno više dječaka izjavljuje kako su bili nasilni prema drugim učenicima. Polne razlike mogu dijelom biti i posljedica manje spremnosti djevojčica da priznaju vlastito nasilničko ponašanje, budući da se u gotovo svim kulturama ono smatra manje prihvatljivim za djevojčice nego za dječake.

BULLYING

Milomir V. Martić PhD

Abstract: The author points to the emergence of bullying in elementary and secondary schools in Bosnia and Herzegovina and the Republic of Srpska, neighboring countries and the world. The aim is to draw attention to this everyday occurrence among peers of different ages, which unfortunately arrived at our area. To point out to the authorities, organizations and institutions, professional workers and associates, parents, guardians and other subjects at this contemporary problem, which is expanding daily the region in the form of pandemic flu. Let's try to make a contribution in preventing the spread of bullying, timely measures and procedures to be planned and implemented in schools, but also in the wider area of local communities.

Key words: *bullying, prevention of bullying, victimization.*

LITERATURA

1. Buljan-Flander, G. i Kocijan-Hercigonja, D. (2003). *Zlostavljanje i zanemarivanje djece*. Zagreb: Marko M. usluge d.o.o.
2. Cantor, D. et al (2001). *A closer look at drug and violence prevention efforts in American school*. PES, US Department of Education, Rocville.
3. Clark, Richard D.; Shields, Glenn (1997). *Family communication and delinquency*. Adolescence
4. Coloroso, B. (2003). *Nasilnik, žrtva i promatrač*. Zagreb. Tiskara Millennium, d.o.o.
5. Craig, W. M. (1998). The relationship among bullying, victimization, depression, anxiety and aggression in elementary school children. *Personality and Individual Differences*, 24 (1).
6. Crick, N. R. & Grotpeter, J. K. (1995). Relational aggression, gender and socialpsychological adjustment. *Child Development*, 66 (3).
7. Crick, N. R. (1996). The role of overt aggression, relational aggression and prosocial behavior in the prediction of children's future social adjustment. *Child Development*, 67 (5).
8. Currie, C., Roberts, C., Morgan A., Smith, R., Settertobulte, W., Samdal, O. & Rasmussen, V. B. (eds.), *Young people's health in context. Health behaviour in schoolagedchildren (HBSC) study: International report from the 2001/2002 survey*. Geneva: WHO. Bullying, physical fighting and victimization. (2004).

9. Debarbieux, E. (2004). *Nasilje u školi u Europi*. U: Nasilje u školama – izazov lokalnoj zajednici. Izvješće s Konferencije Vijeća Europe. Zagreb. Ibis grafika d.o.o.
10. Derosier, M. (2004). *Building Relationships and Combating Bullying: Effectiveness of a School-Based Social Skills Group Intervention*.
11. Eisner, M. (2004). Prema učinkovitijoj prevenciji nasilja mladih – prikaz stanja. U: *Nasilje u školama – izazov lokalnoj zajednici*.
12. Flannery, D. & M. Singer (1999). *Exposure to violence and victimization at school*. New York: Teachers College.
13. Flannery, D. et al. (2003). Initial behavior outcomes for the peace builders universal school-based violence prevention program, *Developmental Psychology*, Vol. 39, No. 2, 292–308.
14. Goldstein, A. & B. Glick (1987). *Aggression replacement training*. Research Press.
15. Goldstein, A. (1992). *School violence: its community context and potential solutions*, Testimony to be presented to Subcommittee on Elementary, Secondary and Vocational Education Committee on Education and Labor, U. S. House of Representatives.
16. *Kako zaustaviti bullying*, Priručnik za roditelje, Unicef, 2004.
17. Olweus, D. (1998). *Nasilje među djecom u školi*. Zagreb: Školska knjiga.
18. Olweus, D., S. Limber & S.F. Mihalic (1999). Blueprints for violence prevention, Book Nine: *Bullying Prevention Program*. Boulder: Center for the Study and Prevention of Violence (elektronska verzija).
19. Perreira, B., Mendonca, D., Neto, C., Valente, L. & Smith, P. K. (2004). Bullying in Portuguese schools. *School Psychology International*, 25 (2).
20. Petrušić, K. Radman (2005). *Nasilništvo i strategije suočavanja kod djece osnovnoškolske dobi*. Diplomski rad. Zagreb: Odsjek za psihologiju, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
21. Profaca, B., Puhovski, S. & Luca Mrđen, J. (2006). *Neke karakteristike pasivnih i provokativnih žrtava nasilja među djecom u školi*. Društvena istraživanja, 15 (3).
22. Radočaj, T. (2005). *Nasilje među djecom*. Dijete i društvo, 7 (1).
23. Rigby, K. (2003). *Consequences of bullying in schools*. *Canadian Journal of Psychiatry*, 48 (9).
24. Rigby, K. (2004). *Addressing bullying in schools*. *School Psychology International*, 25 (3).
25. Samples, F. (2004). *Bullying: Implications for the classroom*. <http://www.academicpress.com>.
26. Smith, J. D., Schneider B. H., Smith, P. K. & Ananiadou, K. (2004). The Effectiveness of Whole-School Antibullying Programs: *A Synthesis of Evaluation Research*. *School Psychology Review*, 33, 4, 547-560.
27. Smith, P. K., Cowie, H., Olafsson, R. F. & Liefhoghe, A.P.D. (2002). *Definitions of bullying: A comparison of terms used and age and gender differences in a fourteen country international comparison*. *Child Development*, 73 (4), 1119-1133.
28. Solberg, M. E. & Olweus, D. (2003). Prevalence estimation of school bullying with the Olweus Bully/Victim Questionnaire. *Aggressive Behavior*, 29 (3), 239-268.

29. Whitney, I. & Smith, P. K. (1993). A survey of the nature and extent of bullying in junior/middle and secondary schools. *Educational Research*, 35 (1), 3-25.
30. Willard, N. (2006). *Cyber bullying and cyberthreats: Responding to the challenge of online social cruelty, threats, and distress*. Eugene, OR: Center for Safe and Responsible Internet Use.
31. Zrilić, S. (2003). *Bullying- nasilje među školskom djecom – djeca žrtve i napadači*. Zbornik radova Stručnog odjela za izobrazbu učitelja i odgojitelja predškolske djece, Zadar.
32. Zrilić, S. (2004). *Povezanost odgojnih postupaka roditelja i školskog neuspjeha*, neobjavljeni magistarski rad, Filozofski fakultet u Zagrebu.
33. Zrilić, S. (2005). *Deskriptivna analiza zastupljenosti stručnih suradnika u osnovnoj školi*. Zbornik radova Stručnog odjela za izobrazbu učitelja i odgojitelja predškolske djece, Zadar.